

האינתיפאדה השנייה – הערכת מצב

שי פלדמן

עם כניסתה של האינתיפאדה השנייה לשנתה השנייה, נראה כי היא נקלעה למבוי סתום. כשם שפלישת עיראק לכוויית הניעה תהליך שהביא לסיומה של האינתיפאדה הראשונה, כך הפכה מתקפת הטרור הרצחנית על מרכז הסחר העולמי בניו יורק ועל הפנטגון בושינגטון ב-11 בספטמבר את המשך האינתיפאדה השנייה לחסר תכלית.

כמובן, תיתכנה עדיין תקופות של הסלמה באלימות שבין הפלסטינים וישראל. הסלמה כזאת ארעה לאחרונה בעקבות רצח השר רחבעם ("גנדי") זאבי, ב-17 באוקטובר בידי אנשי החזית העממית לשחרור פלסטין – הפעם הראשונה לרציחתו של שר בממשלת ישראל בידי פלסטינים. כניסתם של כוחות צה"ל לשטח "A" בעקבות הרצח והישארותם של הכוחות באזורים אלה לאורך זמן, היוו שינוי בדפוס מאמציה של ישראל נגד הטרור.

בעוד שהתפרצויות אלימות כאלה תיתכנה גם בעתיד, לא נראה כי המשך ההתנגשויות משרת את האינטרסים של אחד משני הצדדים. במובן זה, לפחות, ניתן לומר שהאינתיפדה השנייה הגיעה למבוי סתום. בתחילת חודש נובמבר, החלו מספר פלסטינים שהגיעו למסקנה זאת כבר לפני מספר חודשים, לתת לה פומבי, וזאת אפילו באמצעי התקשורת הפלסטיניים.

באיזו מידה ערפת מסוגל עדיין ליישם את המשמעויות המעשיות הנובעות מהמסקנה לפיה האינתיפדה השנייה הגיעה למבוי סתום – דהיינו, כי יש להפסיק את האלימות ולחזור לשולחן הדיונים – נותרת שאלה פתוחה. אי-וודאות דומה אופפת גם את שאלת תגובתה האפשרית של ממשלת ישראל לשינוי כיוון בצד הפלסטיני, אם יקרה. כך, המשך התפתחותם של היחסים בין ישראל והפלסטינים רצופה שאלות עליהן קשה להשיב.

האינתיפאדה ותהליך השלום

האינתיפאדה השנייה גרמה לנסיגה משמעותית בתהליך השלום במזרח-התיכון. בין ישראל והפלסטינים נוצר משבר האמון החריף ביותר מאז ששני הצדדים חתמו על הסכם אוסלו. המשבר הזה בולט במיוחד לנוכח העובדה, שרק שבועות ספורים לפני פרוץ האלימות עשו שני הצדדים – במסגרת ועידת קמפ-דיוויד-2 את הניסיון הרציני ביותר שנעשה לסיים את הסכסוך ביניהם.

האינתיפאדה אף חוללה שינוי משמעותי בתפיסת הצדדים זה את זה. הציבור הישראלי איבד באופן מוחלט את אמונו בפלסטינים, שנתפסים כמפירים באופן בוטה את הנחת היסוד של תהליך אוסלו: שההסכם הזה יביא לסיום האלימות הפלסטינית. במקום זאת מצטיירים עתה הפלסטינים כמי שמשתמשים בנשק נגד אזרחים ישראלים וחיילי צה"ל – נשק שניתן להם כדי שיוכלו להגן על תהליך השלום מפני מתנגדיו. בעיני הפלסטינים מצטיירים מאמציה של ישראל להפסיק את האלימות כשימוש מוגזם וחסר מעצורים בכוח, וממשלת ישראל נתפסת כמי שמעוניינת בקריסתה של הרשות הפלסטינית.

המהומות שפרצו בספטמבר 2000 אף הביאו לבחירתו של אריאל שרון לראש ממשלת ישראל, בבחירות שנערכו בפברואר 2001. לאחר כישלון מאמציו של אהוד ברק להביא שלום, פנו הבוחרים בישראל למועמד, שהבטיח להביא להפסקת האלימות ולשקם את ביטחונם האישי של תושבי המדינה. עד מהרה התברר, כי לממשלה החדשה אין כל תרופת פלא לסיום האלימות, אולם ברור, שממשלת האחדות הלאומית שהוקמה בעקבות הבחירות לא תגלה נכונות לויתורים הדרושים כדי להביא את הסכסוך לסיומו, בוודאי שלא בהיקף שהוסכם על ממשלת ברק.

המאזן מבחינתה של ישראל

במהלך השנה הראשונה של האינתיפאדה ספגה ישראל כמה מכות בתחומים שונים. לפי נתוני צה"ל היו לישראל עד מחצית חודש אוקטובר, 2001, 183 הרוגים וכ-1800 פצועים. האלימות אף הביאה לאובדן תחושת הביטחון האישי. כבישי יהודה ושומרון היו למסוכנים מאוד, חלקים משכונת הר גילה הפכו לשדה קרב, וישראלים רבים הרגישו חוסר ביטחון במקומות ציבוריים גם בתוך קווי 1967.

יכולת העמידה המרשימה של החברה הישראלית היא שאיפשרה לממשלת ישראל לדבוק במדיניותה המרוסנת.

החששות הגדולים ביותר הם בכל הקשור לשימוש בתחבורה ציבורית – במיוחד תחנות אוטובוסים מרכזיות ותחנות רכבת – וכן להימצאות במרכזי קניות ובמקומות בילוי, כמו מסעדות ודיסקוטקים.

גם בתחום המדיני שילמה ישראל מחיר כבד, במיוחד בנוגע לקשריה עם מדינות ערב. ביחסיה עם ירדן ומצרים נוצרו מתחים נוספים: ממשלות שתי המדינות טענו, כי ישראל עשתה שימוש מוגזם בכוח, ובשתיהן נערכו הפגנות המונים נגד ישראל. תיירים ישראלים ואנשי עסקים חדלו לפקוד את המדינות האלה, שהיו למקומות מסוכנים עבור ישראלים.

האינתיפאדה השנייה גרמה גם לשבר ביחסים שבין ישראל ומדינות ערב אחרות,

שעימן היא פיתחה במהלך שנות ה-90 יחסים לא-רשמיים אך חשובים מבחינות מדינית וכלכלית. המדינות האלה כוללות את מרוקו, תוניסיה ומדינות המפרץ הפרסי, ובראשן קטר ועומן. המאמצים, שנעשו במשך שנים, ליצור נורמליזציה ביחסים עימן, הגיעו, לפחות לפי שעה, לקיצם, ונציגיה של ישראל במדינות האלה התבקשו לחזור לארץ.

בקרב דעת הקהל הבין-לאומית מצבה של ישראל קשה מאוד, משום שכמעט בלתי-אפשרי להתמודד עם עוצמתן של תמונות ששודרו בטלוויזיה, שבהן נראו חיילי צה"ל ושוטרי משמר הגבול – חמושים היטב וממוגנים – יורים בנערים פלסטינים מידי אבנים. יחס האבדות שנטה, במיוחד בחודשים הראשונים של המהומות, באורח דרמטי, לטובתה של ישראל, ושידורי הטלוויזיה, שבהם נראו מטוסים מתקדמים ומסוקי קרב של ישראל, הפועלים נגד יעדים ומפגעים פלסטינים, מצטיירים בקרב חוגים רחבים במערב כביטוי לכך, שישראל עושה שימוש מוגזם בכוח.

ישראל מוצגת כגולית הנלחם בדוד, וזהו היפוך תפקידים בהשוואה לתפיסת העולם את ישראל בעשורים הראשונים לקיומה. מכיוון שאמצעי התקשורת האלקטרונית אינם מאפשרים הצגה מעמיקה, הכוללת רקע והקשרים, ישראל אינה מצליחה להזכיר לקהילה הבין-לאומית את העובדה, שהמהומות פרצו זמן קצר לאחר שממשלתה גילתה נכונות לויתורים מרחיקי לכת, שתכליתם קץ הסכסוך וסיום הכיבוש הישראלי במזרח ירושלים, בגדה המערבית וברצועת עזה.

בתחום הכלכלי צפויה הצמיחה להצטמצם מאד כתוצאה מהאלימות הנמשכת. עד לפרוץ האינתיפאדה צפויה הייתה הצמיחה להגיע במהלך שנת 2001 ל-4.5%. עתה נראה

שלאמיתו של דבר לא תעלה הצמיחה בשנה זו על 0.5%, ומשמעות הדבר הפסד לכלכלה הישראלית בהיקף של 4.5 מיליארד דולר. אולם, כלל לא ברור איזה חלק מההפסד הזה יש לייחס לאינפינאדה, שכן, במהלך השנה הזאת הייתה השפעה לתהליך נוסף: האטה בכלכלה העולמית והמשבר החרף במיוחד במגזר ההיי-טק. בעוד שהמכה שספג ענף התיירות בישראל היא תוצאה של השתקפות האינפינאדה בתקשורת העולמית, הרי שההאטה בתעשיית ההיי-טק הישראלית נבעה בעיקר ממשבר הנאסד"ק בארצות הברית.

אף כי זרם ההשקעות הזרות בישראל הואט באורח דרמטי, לא אירעה בתקופה זאת בריחת הון משמעותית. לא פלא אפוא, שיתירות מטבע הזר שברשותה של ישראל נותרו ברמתן הגבוהה, ובספטמבר 2001 אף הגיעו לשיא חדש: 24.5 מיליארד דולר.

לאלימות הפלסטינית יש מחיר כבד גם בתחום הכלכלי-חברתי במובן הרחב של המושג. הצורך להתמודד עם האלימות הפלסטינית מחייב הקצאת משאבים נוספים לתקציב הביטחון, על חשבון תוכניות אחרות בתחומי החינוך והתשתיות. זאת במיוחד לנוכח עמידת משרד האוצר על כך, שהגדלת תקציב הביטחון לא תביא לפריצת מסגרת תקציב הממשלה הכולל.

לטווח הארוך, הנזק המשמעותי ביותר שגרמה האינפינאדה הוא בתחום היחסים בין תושביה היהודים ותושביה הערבים של ישראל. תושביה היהודים של ישראל הוכו בהלם לנוכח עומק ההזדהות שהפגינו ערביי ישראל עם אחיהם הפלסטינים שמעבר לקווי 1967. במקביל, פירשו ערביי ישראל את תגובתה הקשה של משטרת ישראל להפגנות שהם קיימו – שבהן נהרגו 12 ערבים – כהוכחה ניצחת לכך, שהמשטרה והממשלה, שנתנה לה גיבוי, מתייחסת אליהם כאל אזרחים מדרגה שנייה.

זאת ועוד, הקהילה הפיננסית הבין-לאומית לא איבדה את אמונה ביציבותה של הכלכלה הישראלית, והחברות המובילות בהערכת הסיכונים הכרוכים בהשקעות במדינות שונות, כמו מודי'ס וסטנדרד אנד פור בניו יורק ופיץ' בלונדון – לא הורידו באורח משמעותי את הציון שהם העניקו לישראל לפני פרוץ האינפינאדה. זאת, גם כתוצאה מההערכה שרוחשים הגורמים האלה למאמציו של משרד האוצר להבטיח, שההקצאות הנוספות לביטחון, שנדרשו כדי להתמודד עם האלימות הגואה, לא יביאו לפריצת מסגרת התקציב הכוללת.

החברה הישראלית הפגינה אף היא יכולת עמידה לא מבוטלת במהלך השנה הראשונה לאינפינאדה. מאז הבחירות, שנערכו בפברואר 2001, הפגין הציבור הישראלי מידה חסרת תקדים של אחדות פנימית, שבאה לידי ביטוי לא רק באחווי התמיכה הגבוהים בהקמתה של ממשלת האחדות הלאומית ובשרידותה, אלא גם בתמיכה הנרחבת שהעניק הציבור למדיניות הריסון, שאותה נקטה ממשלת שרון-פרס. כך, למשל, נמנע הציבור מתביעה לנקוט מהלכים קיצוניים, היכולים לסבך את המצב. עד לכתיבת שורות אלה נהגו גם המתדיינים ביהודה ובשומרון ועזה, בריסון רב, למעט כמה פיגועי ירי בכבישי יהודה ושומרון. מספרם של המתנחלים שיזמו פרובוקציות מועט, ורובם נמנעו מכך. זאת, על אף העובדה, שהציבור הזה היה ליעד העיקרי של הפיגועים בתקופה הזאת. יכולת העמידה המרשימה של החברה הישראלית היא שאיפשרה לממשלת ישראל לדבוק במדיניותה המרוסנת. למרבה הצער, נמנעה ממשלת ישראל מהגדרתה של המדיניות הזאת ומניסוחה באורח מסודר. ההימנעות הזאת יצרה בישראל, ויותר מכך בעולם, רושם כללי מוטעה, שלפיו הממשלה נקטה מדיניות לא עקבית, הרצופה אלתורים.

במישור הצבאי נעשה שימוש באמצעים, שתכליתם שיקום ההרתעה הישראלית באמצעות שילוב של פעולות גמול נגד מתקניהם של כוחות הביטחון הפלסטיניים, שלקחו חלק במעשי האלימות, יחד עם פעולות מניעה, כולל "מדיניות החיסולים", שנקטה כלפי פלסטינים בדרג האופרטיבי. תכליתן של הפעולות האלה היתה למנוע את תכנונם של פיגועים ואת ביצועם. במישור הכלכלי כללו האמצעים הקפאת העברות כספים לרשות הפלסטינית, סגר שמנע פלסטינים מלהגיע למקומות עבודתם בתחומי הקו הירוק, וחלוקת השטחים שבהם מרוכזת האוכלוסייה הפלסטינית – במסגרת מדיניות הכתרים – למחוזות נפרדים.

האמצעים האלה הצטיירו אמנם בעולם כשימוש מוגזם בכוח, אולם למעשה נקטה ישראל כלפי הפלסטינים מדיניות מרוסנת, הן תחת שרביטו של אהוד ברק, והן תחת הנהגתו של אריאל שרון, המונחית על-ידי כמה שיקולים:

1 השיקול הראשון הוא רצונה של ישראל למנוע הסלמה, שתביא בעקבותיה מלחמה אזורית. השיקול הזה חייב את ממשלת ישראל להימנע מכל מהלך שעלול "להצית את האזור" ולהקשות על מאמצייה של מצרים וירדן למנוע הסלמה שכזאת.

2 השיקול השני הוא הרצון להימנע מלמוטט את מוסדות הרשות הפלסטינית. השיקול הזה נובע לא מלחציהן של מדינות אירופה, אלא מהחשש, שהתמוטטות הרשות הפלסטינית תביא לאנרכיה מוחלטת בשטחים שבשליטתה, דבר שיחייב את ישראל לכבוש מחדש את עזה ואת יהודה ושומרון – אפשרות, שממנה מערכת הביטחון חוששת מאוד.

3 השיקול השלישי הוא רצון עז להימנע ממהלכים העלולים להיות כרוכים באבדות רבות בקרב אזרחים. התרחשות אירועים כאלה

היתה מצדיקה את תביעתם של הפלסטינים להתערבות הקהילה הבין-לאומית ולכפיית פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני. ההנחה היא, שפתרון כזה יתעלם מהאינטרסים החיוניים של ישראל, ויוביל להידרדרות ביחסיה של ישראל עם המדינות, המשתתפות בכוח הבין-לאומי.

שיקול נוסף הוא המסרים החוזרים ונשנים מעמאן, שהביאו את ממשלת ישראל לכלל הכרה, כי הסלמה נוספת בעימות הישראלי-פלסטיני עלולה לסכן את יציבותה של ירדן משום שהיא תגרום להגירה מהגדה המערבית למזרחית, ובכך תפר את האיזון העדין בין תושביה הירדנים והפלסטינים. ליציבותה של ירדן חשיבות רבה בעיני ישראל, בהיותה חיץ בינה ובין עיראק.

השפעתם המצטברת של השיקולים האלה הביאה את ממשלת ישראל לנקיטת אמצעים קשים לדיכוי האלימות הפלסטינית, זאת תוך הימנעות ממהלכים, שעלולים להביא להתמוטטות מוחלטת של הרשות הפלסטינית. אף כי במישורים הטקטי והאופרטיבי עשו הממשלה ומערכת הביטחון במהלך הדרך לא מעט טעויות, דבקותם במדיניות הריסון היא הישג מרשים, במיוחד לנוכח העובדה, ששרי הליכוד, שהיוו את המרכיב הדומיננטי של הממשלה החדשה, שקמה בעקבות בחירות פברואר 2001, התנגדו מלכתחילה להסכמי אוסלו.

המאזן מבחינת הפלסטינים

האינתיפאדה השנייה נקלעה למבוי סתום עוד לפני מתקפת הטרור הרצחנית של בן לאדן על ארצות-הברית. עם זאת, בשלביה הראשונים זכו הפלסטינים בהישגים לא מבוטלים. החשוב שבהם היה הסטת הדיון הבין-לאומי מאחריותם לכישלון המאמצים להשגת הסדר קבע בקמפ דייוויד ביולי 2000. כתוצאה מכך

הם הצליחו לחמוק מההאשמה שהופנתה כלפיהם על-ידי ממשל קלינטון וכן על-ידי כמה ממשלות אירופיות על כך שלא גילו גמישות מספקת במשא-ומתן. הם הצליחו להפנות את תשומת הלב של העולם לסבלות הפלסטינים ולשכנע את דעת הקהל הבין-לאומית בכך, שהאינתיפאדה פרצה בשל השימוש המופרז של ישראל בכוח נגד צעירים פלסטינים לא חמושים, שהפגינו בעקבות ביקורו אריאל שרון, אז ראש האופוזיציה, בהר הבית ב-28 בספטמבר.

ישראל התקשתה לשכנע שניתן להגדיר את מדיניותה כמרוסנת לנוכח מספרם הרב של הקורבנות בקרב הפלסטינים.

בחודשים הראשונים של האינתיפאדה זכו הפלסטינים להישגים מרשימים בדעת הקהל הבין-לאומית. ההתנגשויות הצטיירו בעיני רבים כהתקוממות עממית, ללא הכוונה מצידם של ערפאת ועוזריו. זאת ועוד, התמונות ששודרו באמצעי התקשורת האלקטרונית, שבהן נראו חיילים ישראלים חמושים היטב, המדכאים הפגנות של נערים פלסטינים מידי אבנים צעירים, שירתו את ניסיון הפלסטינים להציג את עצמם כקורבן של עוצמתה של ישראל, הזקוק להגנתה של הקהילה הבין-לאומית.

המחיר הכבד בחיי אדם ששילמו הפלסטינים בתקופה הזאת נראה כתומך בגרסת הפלסטינים. לפי ארגון "בצלם" ספגו הפלסטינים 598 הרוגים וכ-16,200 פצועים מאז

ראשית האינתיפדה ועד למחצית חודש אוקטובר, 2001. ישראל התקשתה לשכנע שניתן להגדיר את מדיניותה כמרוסנת לנוכח מספרם הרב של הקורבנות בקרב הפלסטינים. כך, גברה האהדה כלפי הפלסטינים, במיוחד באירופה. מכיוון שבשנים שקדמו לאינתיפאדה השקיעו מדיניות האיחוד האירופי משאבים כספיים ומדיניים רבים בבניית הרשות הפלסטינית, אין פלא, שעתה הם השמיעו ביקורת נוקבת על מדיניותה של ישראל, שהצטיירה כמאיימת על המשך קיומה של הרשות.

הישג נוסף שרשמו לזכותם הפלסטינים בתקופה הזאת היה הצלחתם לשכנע רבים בקרב הקהילה הבין-לאומית, כי הפעולות האלימות שהם נוקטים מוסריות כמו צעדיה של ישראל בתחום ההתנחלויות בשטחים. על אף שלא היה בכוחם של הפלסטינים להוכיח, כי פעילותה של ישראל הפרה את הסכמי אוסלו, הם הצליחו לשכנע רבים, כי פעילותה זו של ישראל מפירה את רוחם של ההסכמים הללו ואת ההיגיון עליו הם מבוססים בכך, שהיא קובעת מראש את אופיו של הסדר הקבע ביניהם לבין ישראל.

אולם, ההישגים האלה של הפלסטינים בזירה הבין-לאומית לא האריכו ימים. רצונו של ערפאת לאחד את שורות הפלסטינים הביא אותו לשחרור פעילים רבים בחמאס ובג'האד האיסלאמי מבתי הכלא הפלסטיניים. הדבר התפרש בעיניהם של ארגונים אלה כמתן אור ירוק מצידו לביצוע פעולות טרור. נוסף על כך, כוחות הקשורים ברשות הפלסטינית – במיוחד אנשי המודיעין המסכל, בראשות מוחמד דחלאן, וכוחות התנזים של הפתח, כמו אלה שבראשם עומד מרוואן ברגותי – החלו לתקוף ישראלים. ערפאת טיפס שלב נוסף בסולם האלימות בהתירו לבצע פעולות הטרור בתוך הקו הירוק – בתחילה באמצעות השימוש בירי מרגמות מרצועת עזה נגד

קיבוצים ישראלים (ובמקרה אחד, אף נגד ישוב) בתוך הקו הירוק, ולאחר מכן בהיתר בפועל שהוא נתן לחמאס ולג'יהאד האסלאמי לבצע פעולות התאבדות בערי ישראל.

הפעולות האלה והליניץ' שבוצע בשני חיילי המילואים שנקלעו לרמאללה, בשלבים הראשונים של האינתיפאדה, הגבילו את מידת האהדה הבין-לאומית שלה זכו הפלסטינים. לכך נוספו תמונות הזוועה של פיגועי הטרור נגד צעירות שנהרגו בפיגוע בכניסה לדולפינריום ואלה של הפיגוע במסעדת סבארו בירושלים. כך, בתום השנה הראשונה לאינתיפאדה, נשחקו חלק מהישגיהם הראשונים של הפלסטינים.

כמו כן, הפלסטינים איבדו בתקופה זו כמעט לחלוטין את התמיכה שהשיגו קדם לכן בווינגטון ובכך העמידו בסכנה את הישגם הגדול ביותר בעשור האחרון – יחסיהם המשופרים עם ארצות-הברית. היחסים האלה הגיעו לשיאם בעת ביקורו של הנשיא ביל קלינטון בעזה, בדצמבר 1998, שבמהלכו הוא חנך את שדה התעופה הבין-לאומי שם ונשא נאום בפני המועצה הלאומית הפלסטינית. בעקבות האירועים האלה הפך ערפאת לאורח רצוי ומקובל בבית הלבן.

עם היכנסו של ממשל ג'ורג' בוש לשלטון, הושבו ריקם בקשותיו של ערפאת להתקבל בבית הלבן, והותנו בהפסקה מלאה של האלימות הפלסטינית. במקביל, נדונו בקונגרס האמריקני הצעות להפסיק את הסיוע – הישיר והעקיף – לפלסטינים. כך קרה, שבתום השנה הראשונה לאינתיפאדה נתפס ערפאת כמי שממשיך לעסוק בטרור, בניגוד לכל התחייבויותיו הקודמות. מייד לאחר מתקפת הטרור ב-11 בספטמבר צנחה האהדה לפלסטינים בדעת הקהל בארצות-הברית עוד יותר. בסקר גאלופ, שנערך מייד לאחר הפיגועים, הגיע שיעור התמיכה בפלסטינים ל-

7% לעומת 44% בישראל.

ההישג החשוב ביותר של ערפאת באוסלו – שינוי מעמדו של אש"ף מתנועה הנמצאת בגלות לתנועה שיש לה דריסת רגל במולדת – מוטל גם הוא עתה בספק. באמצע 2001, כתוצאה מהימשכות האלימות, החלו לדון בישראל, לראשונה מאז אוסלו, באפשרות לגרש את ערפאת ופמלייתו משטחי הרשות. כמי שגורש פעמיים ממדינה מארחת – מירדן ב-1970 ומלבנון ב-1982 – היה עליו להרהר בהשלכות שיהיו לגירושו בפעם השלישית. לישראל יש אמנם סיבות טובות להימנע מצעד כזה, אולם גם על ערפאת להתמודד עם האפשרות, שפיגועי התאבדות המבוצעים על-ידי פלסטינים בחוצות ישראל יוצרים אווירה, שבה צעד כזה לא ייפסל על הסף.

סילוקו של ערפאת נראה אפשרי יותר לאור כישלון אסטרטגי נוסף של הפלסטינים – גיוס תמיכה בעולם הערבי. התמיכה, שניתנה לפלסטינים ברחוב הערבי לא תורגמה על-ידי אף אחת ממדינות ערב לכלל מעשה. ערפאת אינו יכול לסמוך על תמיכתן של מדינות ערב במקרה שישראל תקצין את תגובתה למעשי הטרור הפלסטיני בתחומה.

העדר התמיכה של מדינות ערב חידד היבט נוסף של המציאות הקשה שבה נתונים הפלסטינים – מצבה הרעוע של הכלכלה הפלסטינית כתוצאה ישירה מהאינתיפאדה. לא פורסמו נתונים מדויקים על מידת הפגיעה בכלכלה הפלסטינית, אולם ברור, כי כ-130 אלף איש איבדו את מקום עבודתם בישראל; הכספים שישראל חייבת לרשות הוקפאו; פרויקטים גדולים בתחום התשתיות, שמומנו על-ידי הקהילה הבין-לאומית הושבתו; הנכונות להשקיע כספים פרטיים בעסקים בתחומי הרשות נפגעה קשות. מוסדות הממשל, שהוקמו על-ידי הרשות, נראו כעומדים בפני קריסה.

תוצאה אחרת של האינתיפאדה היא היעלמותו של מחנה השלום הישראלי – ציבור שתמיכתו בהסכם עתידי עם הפלסטינים היא חיונית. לכך יש שלוש סיבות.

1 הסיבה הראשונה – עמידתו של ערפאת על דרישתו בקמפ דייוויד, ביולי 2000, כי הסכם קבע חייב לכלול את זכות השיבה של הפלסטינים. בעיני ישראלים רבים, כולל אלה שבחוגי השמאל, משמעות הדבר היא, שהסכם עם הפלסטינים יושג רק על חשבון אופיה וייחודה של ישראל כמדינה יהודית.

2 הסיבה השנייה היא, שסירובה של הרשות למנוע פיגועי התאבדות בישראל נתפס על-ידי מחנה השלום כהפרה בוטה של אחד מן המרכיבים המרכזיים בהסכמי אוסלו – התחייבותו של אש"ף להפסיק טרור. בנסיבות האלה מתקשים אנשי מחנה השלום להגן על הסכם אוסלו ולהצדיק אותו בפני מתקיפיו במרכז ובימין הפוליטי בישראל.

3 הסיבה השלישית היא, שההידרדרות וההקצנה של היחסים בין היהודים לערביי ישראל כתוצאה מהאינתיפאדה נתפסים על-ידי רבים בישראל כמשקפים נאמנה את עומק העוינות של הציבור הערבי בישראל כלפי המדינה היהודית. העובדה הזאת מתסכלת את השמאל הישראלי, שכן ברור, כי ישראלים רבים מאמינים, כי גם הסדר קבע לכשיושג לא יביא לכלל סיום את הסכסוך, שכן לערביי ישראל יש רשימת דרישות תובענית עד מאד ממדינת ישראל. על אף שהשאיפה הכללית לשלום בקרב הישראלים נשארה מוצקה, וכמה מנהיגים במחנה השלום, כמו יוסי ביילין, ממשיכים להיות פעילים מאוד, הידלדלו שורותיו של המחנה הזה באורח משמעותי.

בעוד מחנה השלום מאבד מעוצמתו, מראה החברה הישראלית, לאכזבתם של הפלסטינים, סימנים של אחדות. על בסיס המסקנות

שהסיקו הפלסטינים מהתנהלותה של ישראל בלבנון הם סברו, כי הפיגועים והנזקים השונים שגרמה האינתיפדה יובילו את הציבור בישראל לערער על מדיניות ממשלתו. בטווח הקצר לפחות, השפעת האינתיפאדה על הציבור בישראל היתה הפוכה.

החברה הישראלית הפגינה אחדות, ואילו דווקא בקרב הפלסטינים גבר הפילוג ובכלל זאת ההתנגדות לערפאת. ההשפעה המצטברת של התחזקות החמאס, נוכחותו והשפעתו של החיזבאללה והכוח שצברו מנהיגי התנוים, כמו מרואן ברגותי, הידקה את החישובים סביב ערפאת ואת חופש הפעולה שלו בעתיד.

לסיכום, על אף הצלחת ניסיונם להסיר מעליהם את האחריות לכישלון בהשגת פריצת דרך בוועידת קמפ דייוויד ועל אף שצברו נקודות זכות בקרב דעת הקהל הבין-לאומית, נראה, כי בתחילת השנה השנייה לאינתיפאדה עברו הפלסטינים את הנקודה שממנה והלאה פחתו רווחיהם. יתר על כן, נראה שערפת עומד עתה מול האפשרות של איבוד הישגים אסטרטגיים אדירים. יחסיו עם וושינגטון – הגורם היחיד המסוגל ללחוץ על ישראל – הידרדרו באופן משמעותי. הישגיו במסגרת הסכם אוסלו ובכלל זאת השגת אחיזה ביהודה ושומרון, נראים מאוימים מתמיד, והתמיכה לה זכה בקרב מחנה השלום הישראלי נפגעה קשות.

העולם הערבי

התגובות של מדינות ערב לאינתיפאדה השנייה מגוונות, בהיותן נובעות הן מהאינטרסים השונים של מדינות אלה והן מקשריהן הקודמים עם ישראל ועם הפלסטינים. אין ספק, כי הרחוב הערבי נרעש מן המראות המשודרים בטלוויזיה על הצעדים שישאל נקטה כדי לעצור את האלימות בירושלים, בגדה המערבית ובעזה. זאת, במיוחד כתוצאה מהשפעתה של התקשורת הערבית החדשה

ברחבי האזור, כגון תחנת אל-ג'זירה, שמרכזת בקטר וטלוויזיית דובי, המכסות הן את האירועים בשטחי הרשות והן במזרח ירושלים. דעת הקהל הערבית אף הובילה את ועידות הפסגה הערביות השונות – פסגת קהיר ב-21–22 באוקטובר 2000, ופסגת עמאן ב-27–28 במרס, 2001, וכן את הפסגה האיסלאמית בקטר ב-12–13 בנובמבר, 2000 – לאמץ החלטות חריפות, המגנות את ישראל והקוראות לנתק את כל הקשרים עימה.

מעט מאוד מההתחייבויות שנטלו על עצמן מדינות ערב לתמיכה כלכלית בפלסטינים מומשו ותורגמו לכלל העברות מזומנים.

בוועידות הפסגה האלה גם הובטח לספק סיוע כספי רחב-היקף לפלסטינים.

המאמצים לתאם חזית ערבית מאוחדת, כדי לסייע לפלסטינים בתחום הדיפלומטי, הסתייעו במינויו של עמר מוסא למזכיר הכללי של הליגה הערבית ב-16 במאי 2001. בהתחשב באישיותו ובכושרו האינטלקטואלי, אין זה מפתיע שעמר מוסא הצליח להוביל את הליגה הערבית ולהופכה לפורום אנטי-ישראלי פעיל יותר. מוסא חיפש גם תמיכה לעמדתו במדינות שמחוץ לאזור, במיוחד בקרב מדינות לא מזדהות והמדינות הנמנות עם קבוצת ה"ניו אג'נדה". המאמצים האלה בלטו בוועידה לזכויות האדם, שנערכה בדרבן שבדרום אפריקה, כאשר מוסא ושר החוץ המצרי אחמד

מאהר שימשו חוד החנית למתקפה כוללת, שמטרתה דה-לגיטימציה של ישראל.

אולם במציאות, תגובתן של מדינות ערב לאינתיפאדה השנייה מורכבת יותר ומשקפת שתי תופעות: הפירוד העמוק בקרב מדינות ערב, והעובדה, שעל אף ההזדהות המלאה של מדינות ערב עם גורל הפלסטינים, הם חלוקים בדעותיהם באשר למימדי המשאבים שיש לגייס לטובת הפלסטינים.

כתוצאה מכך, מעט מאוד מההתחייבויות שנטלו על עצמן מדינות ערב לתמיכה כלכלית בפלסטינים מומשו ותורגמו לכלל העברות מזומנים. ואכן, גם הקריאות החד-משמעיות להפסקת נרמול היחסים עם ישראל יושמו בצורה הדרגתית בלבד: חלק ממדינות המפרץ לא מיהרו לנתק את קשריהן עם ישראל; קריאות קיצוניות לביטול התחייבויותיהן של מצרים וירדן לשלום עם ישראל, נותרו ללא מענה, לאכזבתן הברורה של סוריה ושל עיראק. כמה מדינות ערב ניסו לגרור את האזור למלחמה בתגובה למאמציה של ישראל לעצור את האלימות הפלסטינית. עיראק ותימן הובילו את המחנה הזה וסוריה לא פיגרה הרבה אחריהן. המדינות האלה קראו להסלמת המאבק הפלסטיני-ישראלי מתוך כוונה, שהדבר יוביל למלחמה ערבית-ישראלית כוללת. עיראק תמכה בקו הזה בתקווה, שמלחמה אזורית תוביל לשילובה מחדש בעולם הערבי. אולם הקריאה הזאת נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד מצרים וירדן. נשיא מצרים חוסני מובארכ התבטא בבהירות בנקודה הזאת והדגיש, כי מדינתו לא תסתבך במלחמה כללית נוספת "על חשבון החייל המצרי האחרון".

מאמציו של מובארכ להשקיט את הקריאות למלחמה משקפות גם את הערכתה של מצרים, שמאז הכוחות הצבאי במזרח-התיכון אינו מאפשר מלחמה אזורית נוספת

— יכולתה הצבאית של ישראל נותרה איתנה בעוד שמרבית מדינות ערב חלשות מבחינה צבאית. העובדה הזאת נכונה במיוחד בכל הנוגע למדינות הדוחקות לנקוט עמדה ערבית מלחמתית יותר. צבאותיהן של עיראק וסוריה נחלשו לאחר התמוטטות ברית-המועצות, וכן בעקבות מלחמת המפרץ השנייה והאמברגו המתמשך המוטל על עיראק.

מצרים — החשובה שבמדינות ערב — הביעה, מחד גיסא, אהדה גלויה כלפי האינתיפאדה השנייה וגייסה תמיכה בין-לאומית בעניינם של הפלסטינים. מאידך גיסא, היא עשתה מאמצים למנוע הסלמה באמצעות הפעלת לחצים על ערפאת ועל ממשלת ישראל. במסגרת המאמצים האלה שלח מובארק את גנרל עומר סולימן, ראש שירותי הביטחון הכללי של מצרים, לכמה שליחויות בישראל וברשות הפלסטינית.

ההתערבויות האלה, וכן מאמצים דומים שנעשו על-ידי עבדאללה מלך ירדן, תיחמו את הגבולות של התמיכה הערבית בניסיונותיו של ערפאת להנהיג מדיניות של הליכה על הסף. בעוד שהפלסטינים נהנים מתמיכה ציבורית ערבית רחבה בגילויי ההתנגדות שלהם, הרי שכבר במחצית שנת 2001 התברר, כי ערפאת אינו יכול לסמוך על תמיכה כספית וצבאית של מדינות ערב החשובות ועל סיוע משמעותי מצידן במקרה שההסלמה תאיים על אחיזתה של הרשות הפלסטינית בשטחים שנמסרו לה.

מדיניותה של ארצות-הברית

מדיניותה של ארצות-הברית כלפי הסכסוך הישראלי-פלסטיני עברה כמה תפניות מאז ראשית האינתיפאדה. בחודשים האחרונים של ממשל קלינטון עשתה ארצות-הברית מאמצים לעצור את האלימות תוך ניסיונות לשכנע את הצדדים לשים קץ להתנגשויות ולשוב לשולחן המשא-ומתן. מאמצים אלה נחלו כישלון חרוץ.

קלינטון ומובארק יזמו פסגה בין ערפאת ואהוד ברק, ראש הממשלה דאז, בשארם א-שיח' בסוף אוקטובר 2000, אך לא הצליחו לאלצם להגיע להסכם. הפסגה הסתיימה בהצהרה נשיאותית לא-מחייבת, שכללה התחייבות פלסטינית לשים קץ למעשי האלימות והבטחה ישראל להסיג את כוחותיה, שהיו פרוסים סביב מרכזי אוכלוסייה פלסטינית מאז תחילת מעשי האלימות. כן כללה ההצהרה החלטה על הקמת ועדה בין-לאומית שתחקור את הנסיבות והסיבות שהביאו לאלימות.

אולם, מעשי האיבה של הפלסטינים ופעולות הגמול של ישראל נמשכו ללא הפרעה, וארצות-הברית הסתגלה בפועל לסירובו של ערפאת להפסיק את האלימות. על אף מעשי האיבה, דחק קלינטון בערפאת ובברק לשוב למשא-ומתן, בווינגטון ובבסיס חיל-האוויר בולינגס. במקביל, קיבל ג'ורג' טנט, ראש הסי-איי-איי, הוראה להכין תוכנית מפורטת לאכיפת סיום מעשי האלימות, אך ארצות-הברית נמנעה מלכפות על הצדדים את מימוש התוכנית.

עם כניסתו לתפקיד בינואר 2001, העדיף ממשל בוש גישה שונה בתכלית. לאור ביקורתו על מאמצי הנשיא קלינטון ל"ניהול מיקרו" של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ומתוך טענתו, שהמאמצים האלה רק גרמו לפיחות במעמדם של הנשיא ושל מזכיר המדינה, ולכך שהסי-איי-איי הסתבך בעניינים, שהם מעבר למנדט שלו כסוכנות מודיעין, אימץ בתחילה צוותו של בוש גישה, שצידדה באי-התערבות בנושא הפלסטיני. במקום זאת העדיפו אנשי הממשל החדש להתמקד ב"אינטרסים האמיתיים" של ארצות-הברית במזרח-התיכון — אזור המפרץ רווי מרבצי הנפט.

אולם עד מהרה נוכחה ווינגטון, כי היא אינה יכולה להתעלם מהסכסוך הפלסטיני-ישראלי. מנהיגים ערבים, ובהם מובארק

ועבדאללה וכן מנהיגי ערב-הסעודית, טענו, שלנוכח התחושה ברחוב הערבי, כי ארצות-הברית תומכת בישראל ללא סייג, הם לא יוכלו לסייע במאמציה של ווינגטון במפרץ הפרסי אם ארצות-הברית לא תפעל להפסקת האלימות הפלסטינית-ישראלית.

לפיכך, ביקר קולין פאוול, מזכיר המדינה האמריקני, פעמיים בישראל וברשות הפלסטינית במשך ששת החודשים הראשונים לכהונתו; ג'ורג' טנט, ראש הסי-איי-איי, חזר לדון עם ישראל והפלסטינים בפרטי יישום תוכניתו; ושורה של מנהיגים ישראלים ופלסטינים — כמו אבו מאזן — התקבלו לשיחות מקיפות בווינגטון.

אולם בסוגיית מפתח אחת לא נסוג ממשל בוש מעמדתו המקורית: שהפלסטינים חייבים להפסיק לחלוטין את האלימות לפני שיחודשו המאמצים לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. דרישה זו הוצגה במסקנות של דו"ח הוועדה שבראשה עמד הסנאטור לשעבר ג'ורג' ג' מיטשל, שהוצג ב-30 באפריל 2001. דו"ח מיטשל קבע סדר כרונולוגי ברור ביישום שלבי התהליך המוצע: ראשית, סיום האלימות, ולאחר מכן, מימוש צעדים בוני אמון, כולל הפסקת הבניה בהתנחלויות בגדה המערבית ובעזה, ולבסוף, חידוש המשא-ומתן לפתרון הסכסוך. מאמציו של ערפאת לרכז את עמדת ממשל בוש ולהפוך את הסדר שנקבע בדו"ח מיטשל — בטענה שאינו יכול לשים קץ לאלימות ללא מחויבות מצד ישראל לשים קץ לפעילויות ההתנחלות תחילה — לא זכו למענה חיובי מצד גורמי הממשל בווינגטון.

כתוצאה מיידית של מתקפת הטרור ב-11 בספטמבר הגביר ממשל בוש את מעורבותו בסוגיה הפלסטינית-ישראלית, מתוך הערכה, שכדי ליצור קואליציה נגד שלטון הטאליבן ולזכות בתמיכת המדינות הערביות והמוסלמיות במלחמה בטרור יש להסיר

ממסכי הטלוויזיה את תמונות האלימות שבין הפלסטינים וישראל. במסגרת המאמצים האלה, שלח הממשל כמה מסרים לשני הצדדים בסכסוך. לפלסטינים הבהיר הממשל, שבסביבה האסטרטגית החדשה לא ניתן לסבול טרור, ושעל ערפאת להוכיח את מחויבותו המוחלטת לשים קץ לאלימות.

אנשי ממשל בוש הבהירו לממשלת ישראל את רצונם, כי יערך מפגש בין שר החוץ, שמעון פרס, לבין ערפאת, כדי לדון במימוש מוקדם של הפסקת האש. ולבסוף, וכתמריץ לפלסטינים – ועוד יותר חשוב, כדי להניח את דעתם של מנהיגים ערבים מתונים, בייחוד בערב-הסעודית – היה הממשל מוכן לצייר את העקרונות אשר לאורם ניתן יהיה לפתור את הסכסוך הפלסטיני-ישראלי. בתחילת אוקטובר נשקלו כמה דרכים להצגתם של עקרונות אלה ובכללם נאום שיישא מזכיר המדינה.

מהלכים אלה זכו לגיבוש נוסף בתחילת חודש נובמבר. במסגרת נאום שנשא בעצרת הכללית של האו"ם ב-9 בנובמבר, הביע הנשיא בוש את חזונו לפיו יכלול המזרח התיכון בעתיד מדינה פלסטינית שתדור לצידה של ישראל. באותה עת, הבהירו אנשי הממשל שבעוד הם מתכוונים לתת פומבי לרעיונות נוספים שיובילו לחידוש המשא והמתן המדיני, אין הממשל מתכוון לפרסם תוכנית מפורטת לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולכפותה על הצדדים. הנשיא בוש אף נמנע מלפגוש את ערפת בעת שהותם המשותפת בבנין האו"ם, והיועצת לביטחון לאומי, קונדוליסה רייס אף הבהירה שארצות הברית אינה מרוצה מן המידה בה יישם ערפת את התחייבותו להפסיק את האלימות. רייס הצביעה על כך שערפאת אינו יכול לטעון, כי הוא מתנגד לאלימות וטרור בעוד שהוא מוסיף לחבק את החמאס והג'יהד האיסלמי.

התפתחויות לעתיד

בתחילת השנה השנייה של האינתיפדה השנייה, ניצב ערפאת בפני אחת מן הדילמות הקשות ביותר שעמדו בפניו מאז פסגת קמפ דייוויד 2: האם לממש הפסקת-אש אמיתית, או להמשיך להבטיח הפסקת-אש ולאפשר במקביל את המשך האלימות. כאמור, מחד גיסא, המחיר המצטבר של מעשי האיבה עצום. הנזק שנגרם ליחסי הפלסטינים עם ארצות-הברית הוא משמעותי, אחיזתו של ה'פתח' בשטחים

מאמצים שנעשו עלידי מובארכ נשיא מצרים ועבדאללה מלך ירדן, תיחמו את הגבולות של התמיכה הערבית בניסיונותיו של ערפאת להנהיג מדיניות של הליכה על הסף.

שנמסרו לו בעקבות הסכם אוסלו מוטלת בספק, המצב הכלכלי הרעוע וקשיים אחרים בחיי היום-יום, מביאים אחדים מן הפלסטינים מן השכבות החזקות בחברה הפלסטינית להגר, ותמיכתן של מדינות ערב בפלסטינים מתגלית כמוגבלת ביותר.

נראה, כי בסביבה האסטרטגית שנוצרה לאחר אירועי ה-11 בספטמבר יהיו המחירים הכרוכים מבחינתם של הפלסטינים בהמשך מעשי האיבה אף גבוהים יותר, שכן ארצות-הברית הבהירה, כי לא תסבול את המשך האלימות. בה-בעת, החשיבות שמייחס ממשל בוש להרגעת הסכסוך הפלסטיני-ישראלי – משמעה, שערפאת עשוי ליכות בתמריצים מסוימים בתמורה לשיתוף-הפעולה מצידו.

לא פחות חשוב הוא, שהפלסטינים יודעים, שאם ישימו קץ לאלימות ויממשו בכך את השלב הראשון של דו"ח מיטשל, יוסט כלפי ישראל חלק ניכר מהלחץ המופעל כעת עליהם, משום שזו תצטרך להחליט אם למלא אחר הדרישות הכלולות בשלב השני של הדו"ח, בין היתר, במיוחד בהקשר להפסקת הבנייה בהתנחלויות. מכיוון שקיימת מחלוקת בין הליכוד ומפלגת העבודה ביחס לדרישות האלה, הרי שבהפסקת האלימות הפלסטינית גלומה האפשרות לקרע בקרב ממשלת האחדות לאומית.

מבחינת ערפאת, הנכונות לקבל את דרישותיה וושינגטון טומנת בחובה סיכונים חמורים. ראשית, סיום האלימות יגרור עימות ישיר עם קבוצות הסיור, משום שיהיה צורך לעצור מחדש את פעילי החמאס והג'יהאד האסלאמי, ששוחררו מבתי הכלא הפלסטיניים במהלך האינתיפאדה. העימות עם הארגונים האלה לא יהיה קל שכן הם צברו כוח רב במהלך השנה הראשונה של האינתיפאדה.

שנית, בהתחשב במחיר העצום ששילמה האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית ובעזה במהלך השנה החולפת, לא יהיה לערפאת קל להסביר מדוע יש לנטוש את האלימות בהעדר כל הישג משמעותי לפלסטינים. במישור הפנימי, עלול הדבר להציג את ערפאת באור שלילי מאוד, במיוחד על רקע העובדה, שהחיזבאללה הביא לנסיגתה של ישראל מזרוע לבנון ללא תנאי.

שלישית, כדי שלא תדבק בו התדמית של מפסידן, ידרוש ערפאת ביטחונות כלשהם לכך, שבעקבות מימוש השלב הראשון של דו"ח מיטשל על ידי הפלסטינים, תינתן להם תמורה נאותה בשלבים השני והשלישי של יישום הדו"ח. כאן תידרש וושינגטון למעורבות במשא-ומתן, באורח עמוק מזה שאליו התכוון ממשל בוש בתחילת דרכו. אולם, בהתחשב

במאפיינים הנוכחיים של הזירה הפנימית בישראל ובהעדר לחץ אמריקני כבד, קשה לדמיין כיצד תוכל ממשלת ישראל לעמוד בציפיות המינימליות של הפלסטינים לשלב השלישי כפי שנקבע על-ידי ועדת מיטשל. חזרה לשיחות השלום בין ישראל והפלסטינים יכולה להתבצע בשני ערוצים אפשריים: ניסיון מחודש להשיג הסכם קבע, או מאמץ להגיע לשלום באורח הדרגתי, על בסיס סדרה של הסכמי ביניים. בשתי האפשרויות טמונות סכנות עבור הפלסטינים. ניסיון מחודש להשיג הסכם קבע עלול להסתיים במשבר נוסף – שיוביל לסיבוב נוסף של אלימות – אלא אם הצדדים יגלו יותר גמישות משהם הפגינו בוועידות קמפ דייוויד, בבסיס חיל-האוויר בבולינגס ובטאבה. בהעדר מנהיג ישראלי, שיהיה מוכן לויתורים גדולים מאלה שהציע ברק, התקוות למנוע מבוי סתום נוסף, מסתמכות על האפשרות, שבפעם הבאה

יוותר ערפאת על כמה מן הדרישות הפלסטיניות, במיוחד בנושא "זכות השיבה". אמנם אין להוציא מכלל אפשרות התפתחות כזאת, אך אין זה סביר, כי עתה כאשר מעמדו נחלש יסכים ערפאת לויתורים שלהם סירב שנה קודם לכן.

גם החזרה להסכמי ביניים היא בעייתית. לפני קמפ דייוויד 2 ולאחר מכן, הדגישו הפלסטינים את דרישתם, שישראל תמלא אחר ההתחייבויות שלא עמדה בהן ותממש את "הפריסה השלישית הנוספת" (FRD), כפי שנקבע בהסכמי הביניים. אולם הפער בין הציפיות של שני הצדדים לגבי הפריסה השלישית היה עצום. ממשלת נתניהו קיבלה מממשל קלינטון הבטחה בכתב, שהיא תוכל לקבוע את היקף הפריסה השלישית באופן חד-צדדי. נתניהו גם האמין, שיש בווישינגטון הבנה שבשתיקה, כי ניתן יהיה להגביל את הפריסה

השלישית להיקף של 1% מן הגדה המערבית. לעומת זאת, ציפיית הפלסטינים היא, כי בעקבות מימוש הפריסה השלישית, תהיה להם שליטה על 90% מן השטח. האפשרות לגשר על פער הציפיות הזה מוטלת בספק רב.

לסיכום נראה, כי הדרך להפסקת האלימות ולחזרה אל שיחות השלום בין ישראל והפלסטינים רצופה אי-וודאויות. אם אף אחד משני הצדדים לא ישנה את עמדותיו הבסיסיות, לא תתרחש פריצת דרך. ההכרה בכך גוברת בקרב הציבור בישראל, והביאה לתמיכה גורפת בהפרדה חד-צדדית מן הפלסטינים. מאמרו של שלמה ברום, המופיע בגיליון הזה מלמד, שחוגים שונים בציבור הישראלי תופסים באופן שונה את הדרך שבה ניתן לממש את הרעיון הזה. לכן, כיום, יש להתייחס להפרדה חד-צדדית יותר כאל ביטוי של כמיהה עמוקה ופחות כאל תוכנית מעשית.